

Factori și premise ale
avansării procesului de
integrare europeană
în abordările
filosofilor
Constantin Noica și
Jurgen Habermas

Svetlana COANDĂ
Doctor habilitat, Conf. univ.,
Universitatea de Stat din R. Moldova

Factors and premises of the
advancement of the process
of European integration in
the approaches of the
philosophers Constantin
Noica and Jurgen
Habermas

Svetlana COANDĂ
Doctor habilitate, Associate Professor,
State University of Moldova

Abstract. *The author analyses the main factors that determine the process of European integration:*

- *Economic integration that enhances the security of states, their sustainable development, also solving their environmental problems;*
- *The media, which provides a platform for dialogue and contributes to forming a European identity;*
- *Building a common cultural area, encouraging the diversity and the cultural dialogue.*

In this context, the author evokes the reflections of Constantin Noica and Jurgen Habermas on the role of the culture, philosophy and religion in process of European integration.

Keywords: *cultural diversity, European identity, common cultural area, economic integration, constitutional patriotism, globalisation, European Union.*

Introducere

Considerăm că în construcția unei Europe unite, un rol deosebit de important și chiar strategic le revine următorilor factori:

- Dezvoltarea procesului de integrare economică europeană, fapt apreciat de Tratatul de la Maastricht, ca fiind unul „progresiv și ireversibil”. Anume, integrarea economică constituie suportul unor mai bune politici în asigurarea securității statelor, a soluționării problemelor ecologice, a dezvoltării durabile etc.
- Mass-media, pentru că poate să ofere o platformă de dialog și, din aceste considerente, politicile Uniunii Europene privesc mass-media drept „manifestări ale praxisului cultural care integrează chestiuni legate de identitate”. Mass-media și cultura constituie terenul, în care se poartă discuții aprinse raportate la identitate, fie ea europeană, fie de altă natură. Mijloacele de informare în masă sunt esențiale în formarea unei identități europene, în dobândirea legitimității, în general, și în continuarea integrării politice europene, în particular.
- Construcția unui spațiu cultural comun, care să păstreze diversitatea structurală a culturilor europene, dar care să edifice treptat, în ordine funcțională și practică, prin programe educaționale și strategii de schimb intercultural,

o convergență în planul valorilor și al mentalităților. De rând cu integrarea economică și politică, care au atins anumite cote de realizare, facilitarea accesului cetățenilor la cultură; promovarea culturii (culturilor) europene în lume, aceasta fiind o modalitate eficientă de fortificare a relațiilor externe ale Uniunii Europene; sprijinirea culturilor drept catalizatori ai creativității; încurajarea diversității și a dialogului intercultural, precum și întărirea sentimentului de apartenență la o Comunitate europeană, - sunt elemente indispensabile ale procesului integrării, pași care pot revitaliza acest proiect sub aspectul calității și intensității.

Jean Monnet, unul dintre „părinții fondatori” ai Uniunii Europene, a spus că dacă ar fi să o ia de la început, ar începe cu cultura.

Pentru a aprofunda cele menționate, vom analiza reflecțiile a două mari personalități - C. Noica și J. Habermas cu privire la unii factori și premise ale avansării procesului de integrare europeană.

Constantin Noica (1909-1987), în lucrarea *Modelul cultural european*, scrisă între anii 1986-1987, definește cultura ca fiind domeniul ce înglobează următoarele: „demersuri și realități spirituale (...) religii, sisteme de cunoștințe, rânduieli sociale” [1]. Cu referință la cultura și spiritul occidental, filosoful român deosebește mai multe „regiuni” [etape] istorice: Evul Mediu, Renașterea, Modernitatea clasică și barocă, Modernitatea iluministă și romantică, Modernitatea târzie și actuală.

C. Noica încearcă să explice destinul culturii occidentale, pornind de la raportul instituit între regulă și excepție - expresia desacralizată a raportului între Unu și Multiplu - Divinitate și creație. La C. Noica, raportul cu divinitatea este manifestat în fiecare tip de cultură, varianta laică fiind asocierea Unului cu conceptul de Lege sau Regulă, iar Multiplului - cu conceptul de Individual. El caracterizează, prin prisma acestui raport, mai multe culturi: culturile totemice, monoteiste, panteiste, modelul grec etc.

Însă, pentru cultura europeană, Noica consideră caracteristic raportul *Unu Multiplu*:

“Unu multiplu...îl vom atribui culturii europene și el reprezintă, cu structura la care duce, precum și cu modelul ce se constituie și se afirmă în istorie, raportul care a făcut cu puțință miracolul european. Excepția devine acum regulă. De rândul acesta, nici Unul nu primează, nici Multiplul, ci Unu este de la început multiplu, distribuindu-se fără să se împartă (...) În cultura europeană, Unu dă unități, de fiecare dată autonome, ca monadele. Cultura europeană va fi acest ansamblu de unități, ce se diversifică, la rândul lor, întocmai Unului prim.” [2] Observăm, în aceste rânduri, importanța pe care o atribuie Constantin Noica creștinismului în edificarea culturii europene, considerându-l una din premisele esențiale ale modelului cultural european, de rând cu filosofia greacă și dreptul roman, dar putem întrevădea aici și o argumentare a ideii exprimate în motto-ul Uniunii Europene - Unitate în diversitate.

Structura culturii o constituie valorile, deoarece „Orice cultură este, în fond, un sistem de valori”, menționa Noica. Filosoful român accentuează însemnătatea culturii grecești, care „a practicat conștient valorile cele mari (...) adevăr-bine-frumos, sub chipul cunoașterii dezinteresate a adevărului, al desăvârșirii individuale și colective prin bine, al contemplării frumosului. Ulterior, cultura europeană „le-a gândit ca atare, le-a văzut varietatea și le-a oferit, spre deosebire de greci, tuturor semințiilor pământului, îndreptățindu-ne să spunem că și-a trecut structura ei într-un sistem de valori, respectiv într-un model care să fie singurul de până acum exemplar.” [3] Așadar, cultura europeană aduce primatul valorilor autonome, precum și conștientizarea lor teoretică, menționa Noica.

Conform gânditorului român, cultura europeană se caracterizează prin afirmarea eului, prin ieșirea din gloată, prin aspirația către reafirmarea persoanei. Evidențiind specificul culturii europene, C. Noica scria: „Dacă ar dispărea cultura europeană, încă ar putea supraviețui ceva din ea: modelul pe care l-a dat lumii istorice. El ar reapărea drept conștiința de sine a oricărei alte culturi depline — în cazul că ar mai fi vreuna. Până la cultura europeană, toate celelalte știute nouă au fost parțiale: au cunoscut numai un colț de Terra, oricât de întins ar fi fost

el, și au dat socoteală numai de versiunea lor a spiritului. Singură cultura europeană, cel puțin din perspectiva noastră, după ce a încercat felurite variante (bizantină, romano-catolică, italiană, franceză, anglo-saxonă, ultimele două pe un fond germanic), s-a deschis, prin conștiință istorică, înspre toate culturile știute.” [4]

C. Noica e încrezător în capacitatea culturii europene de a da arhetipul oricăror altor culturi, deoarece „cultura europeană nu doar a asimilat ce era valabil în alte culturi (în primul rând, experiența de artă și de limbă, uneori și de gândire), dar și-a extins ea valorile morale, ideologice, economice și de civilizație peste ele.” Misterul culturii europene „este de a nu avea mister, deci, închidere în sine,” ... „rațiunea ei filosofică, metodele ei științifice în frunte cu matematicile, valorile ei morale și politice (demnitate umană, libertate, ideal de echitate) stau la îndemâna oricui.” Deci, caracteristica culturii europene constă, în primul rând, în manifestarea ei ca o cultură autentică și deplină, ca structură istorică deschisă.

De asemenea, cultura europeană e creatoare: „[ea] trebuie, deci, să creeze noul permanent, spre a fi. E felul ei de a fi. Nimic nu pune capăt și țintă spiritului creator; fiecare creație naște altele, așa cum răspunsurile culturii europene nasc alte întrebări. O cultură este autentică în clipa când trezește în ea izvoarele neîncetatei reînnoiri. Ea nu se poate îmbolnăvi de senectute, fiind în condiția izvorului, nu a bălții stagnante.” [5]

Din cele menționate, observăm că, în timp ce unii cercetători vorbesc despre moartea culturilor, despre sfârșitul culturii europene, C. Noica elogiaza cultura, manifestă încredere în potențialul culturii europene, în viitorul ei creator, încheindu-și lucrarea cu îndemnul:

„Totul nu e încă spus. Să așteptăm kairós-ul următor. Merită să încercăm” [6].

Reflecțiile filosofului german Jurgen Habermas (n. 1929) despre Europa, despre Unificarea europeană se centrează, în primul rând, asupra „integrării sociale și culturale”, prin sesizarea „problemelor-consecință” ale economiei mondializate.

El se pronunță asupra posibilității instaurării unei „democrații postnaționale”, delimitând patru probleme cruciale care trebuie soluționate.

Problema ocupării forței de muncă.

Pe de o parte, „ocuparea deplină” nu mai funcționează ca scop politic, dar, pe de altă parte, reforme profunde nu mai sunt realizabile rămânându-se în granițele statului național.

Problema corelării „eficienței pieței” și a „dreptății sociale”. Pe de o parte, piețele lărgite se dovedesc eficiente din punct de vedere economic, dar, pe de altă parte, rămâne nesatisfăcut dezideratul dreptății sociale, fără o intervenție a statului național.

Problema competențelor Uniunii. Pe de o parte, Uniunea Europeană are nevoie de competențe de decizie, care sunt, inevitabil, pe seama competențelor statelor naționale existente, dar, pe de altă parte, pierderea de competențe de către statul național ar putea antrena reducerea posibilităților de a întreprinde politici sociale.

Problema formării unei „identități colective”, dincolo de granițele statelor naționale: pe de o parte, este nevoie de formarea unei „identități colective” dincolo de granițele naționale și de crearea, pe această bază, a condițiilor de legitimare pentru o „democrație postnațională”, dar, pe de altă parte, până acum democrațiile au rămas naționale.

Există mai multe opinii în vederea soluționării acestor probleme. J. Habermas este adeptul acelor care consideră că Europa trebuie să fie un stat federal; acesta ar fi punctul de plecare pentru instituirea unui regim al unei viitoare „politici interne mondiale”, bazat pe acorduri internaționale.

El subliniază neîncetat nevoia „formării democratice a voinței politice” drept condiție a unificării europene și a funcționării cu succes a

Uniunii. Astfel, filosoful german argumentează posibilitatea unei „*democrații postnaționale*”.

De asemenea, J. Habermas propune concepția „*patriotismului constituțional*”, care se alimentează din tradițiile culturale ale națiunilor și își are fundamentul în democrație și în drepturile umane. El opune concepția „*patriotismului constituțional*” concepției „*naționalismului*”, menționând noile condiții în care oamenii își constituie propria identitate. „*Concretismul*” tradițional al dreptului și moralei, constând în identificarea cu popoare, națiuni, comunități etc., deci cu incorporări localizate în spațiu și timp, cedează locul identificărilor inevitabil mai abstracte, cu reguli ale interacțiunilor, susține Habermas. Sub influența tendinței spre globalizare, a mișcării de unificare europeană, a pluralismului viziunilor, a realității multiculturalismului, are loc pierderea terenului de către vechiul patriotism, al identificării „*concretiste*”, adică cu un popor, cu o națiune, cu o comunitate. Soluția alternativă, propusă de Habermas, este „*patriotismul constituțional*”. E necesar, zice el, de a trece de la „*mândria națională*” și de la „*evaluări de sine colective*” la „*orientări valorice universaliste*”, menționând că ne aflăm în cursul „*formării unei identități postnaționale*”, ce schimbă profund conținutul identificărilor. E necesar de înțeles că: „*Unicul patriotism care nu ne înstrăinează de Occident este un patriotism constituțional - un patriotism devenit mai abstract, ce nu se mai raportează la întregul concret al unei națiuni, ci la procedee abstracte și principii*” [7]. Acestea vizează condițiile conviețuirii și comunicării între forme de viață diferite, ce coexistă egal îndreptățite – atât în interior, cât și în exterior.

Deosebit de importantă, în concepția lui Habermas asupra unificării europene, este teza, după care „*integrarea funcțională*” nu va fi suficientă pentru unificarea europeană: o „*integrare socială*” rămâne mereu indispensabilă. Iar „*integrarea socială*” nu va rezulta, nicidecum, dintr-o „*integrare funcțională, desfășurată prin interdependențele economice*”, ci va presupune acțiuni distincte la nivelul „*substratului cultural*”. Pentru aceasta, Habermas indică un șir de măsuri ce trebuie realizate: elaborarea unei Carte europene, a Constituției; punerea în mișcare a procesului

formării democratice a voinței politice; inițierea partidelor europene; deschiderea sferei publice europene; formarea mass-mediei transnaționale; evoluția spre elaborarea de reglementări europene etc. Astfel, se vor forma premisele ce duc spre o „*democrație postnațională*” și, ca prim exemplu al unei democrații dincolo de statul național – va fi noua Europă.

J. Habermas a pus direct problema formării identității europene, observând că „*procesul de unificare se izbește astăzi de pragul unei identități europene absente*.” – o „*identitate colectivă*” unde prevalează „*principiile dreptății*”, față de „*vreun destin al națiunii*”. El este încrezător că democrația nu e posibilă fără resurse culturale, iar educația pentru democrație are prioritate pe agenda democratizărilor.

Filosoful german accentuează și rolul religiei ca parte a dinamicii societății moderne din Europa. El susține că, în istoria europeană, Biserica și religia au jucat un rol esențial, și consideră că nici filosofia, în formele ei cele mai comprehensive și mai dezvoltate, nici chiar „*filosofia postmetafizică nu vor putea limita sau înlocui religia*”. J. Habermas se pronunță împotriva tentativei de a izola formele culturii unele de altele, menționând că, în condițiile actuale, odată cu globalizarea, e necesar de a face ca „*ideile filosofice (...) să comunice cu politica, arta și religia în mod neîngrădit*”. [8]

Totodată, trebuie să se producă schimbări importante și în promovarea religiilor. „*În societățile moderne, învățăturile religioase trebuie să se afirme în concurență cu alte forțe ale credinței și cu alte pretenții de adevăr. Ele nu se mai mișcă într-un univers închis, care este guvernat de adevărul propriu, considerat drept absolut... Orice confesiune trebuie să se pună în relație cu enunțurile concurente ale altor religii, precum și cu pretențiile științei și ale bunului simț secularizat, semipreștiințific*”, menționează Habermas [9]. Persistă amenințarea terorismului, atenționează el. O sursă a terorismului este „*fanatismul religios*”. Deci, și religia trebuie pusă sub controlul rațiunii. Ea trebuie să participe la promovarea „*libertății și toleranței universale*”. E

necesar, astăzi, ca învățătura despre drepturile omului să fie întregită cu învățătura despre îndatoririle omului. Filosoful german declară „fundamentalismele” – adică „revenirea la exclusivitatea atitudinilor de credință premodernă” – contraproductive și consideră că „Toleranța religioasă” determină evoluția în direcția unui „multiculturalism corect înțeles”.

Așadar, în viziunea lui J. Habermas, Uniunea Europeană este o viitoare Republică Federală a Statelor Europene, bazată pe principii legale comune, pe o cultură politică împărtășită la nivel supranațional în cadrul Comunității Europene, ce ar asigura consensul tuturor culturilor naționale în temeiul supremației suveranității popoarelor și a drepturilor umane.

Concluzii

Din cele analizate se conturează concluzia că integrarea europeană și formarea unei identități europene este un proces complex, multiaspectual și de durată, ce presupune o convergență între sentimentele naționale și cele europene, adăugarea de către fiecare stat-membru nou a unor elemente din identitatea sa națională la identitatea europeană, identitatea europeană fiind complementară identităților naționale ale cetățenilor europeni. Adoptând simboluri specifice: steag, imn, monedă unică, motto: „unitate în diversitate”, introducând cetățenia europeană, promovând valori comune, recunoașterea diversității culturale, toleranța față de diferențele de gen, religie, etnie etc., Uniunea Europeană avansează spre o mai bună conștientizare de către cetățeni, a apartenenței la comunitatea europeană, capabilă să creeze solidaritate, bunăstare și securitate atât pentru toți membrii ei, cât și pentru comunitatea mondială în ansamblu.

Bibliografie

- [1] NOICA Constantin, *Modelul cultural european*, București, Humanitas, 1993, p.11.
- [2] Idem, p.12.
- [3] Idem, p. 14-15.
- [4] Idem, p.7.
- [5] Idem, p.8.
- [6] Idem, p.49.
- [7] MARGA Andrei, *Filosofia lui Habermas*, Iași, Polirom, 2006, p. 484-485.
- [8] Idem, p.344.
- [9] Idem, p.346